

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Autoreferát k disertační práci

Smyslové vnímání a aktivita smyslů podle Petra Olivioho a Petra Auriola

Autor: Mgr. Lukáš Lička
Vedoucí práce: Doc. Mgr. Marek Otisk, Ph. D.

2016

Autor práce: Mgr. Lukáš Lička
Název práce: *Smyslové vnímání a aktivita smyslů podle Petra Olivího a Petra Auriola*
Studijní program: Filozofie
Studijní obor: Filozofie

Předseda zkušební komise:

Členové zkušební komise:

Školitel: Doc. Mgr. Marek Otisk, Ph. D.

Oponenti:

Obhajoba disertační práce se koná dne _____
od _____ v _____
Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

S disertační prací a posudky je možné se seznámit na Katedře filozofie
Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

PŘEHLED O SOUČASNÉM STAVU PROBLEMATIKY

Hlavním tématem disertační práce je problematika aktivity smyslů (tedy přesvědčení, že při smyslovém vnímání jsou naše smysly v nějakém netriviálním ohledu aktivní). Jelikož se jedná o práci z dějin středověké filosofie, daná teze je zkoumána především s ohledem na dva její středověké obhájce: františkánské myslitele Petra Olivioho (asi 1248–1298) a Petra Auriola (asi 1280–1322). Téma je pak rozvíjeno především v kontextu středověkých teorií vnímání, středověké teorie poznání a struktury kognitivního aktu, nauky o duši a metafyziky; do určité míry jsou rovněž užity i poznatky současné filosofie myslí.

Historiografie středověké filosofie prodělala v posledním století zásadní rozvoj – především se jí podařilo vyložit jako autonomní intelektuální podnik a revidovat osvícenské přesvědčení o tom, že ve středověku žádná filosofie odlišná od křesťanské teologie neexistovala. Zhruba v posledních třech desetiletích je pak úsilí zvláště anglosaských badatelů a badatelek věnováno – kromě tradičních tematických oblastí středověké filosofie (metafyzika, filosofie náboženství) i nově probádaných disciplín (především středověká logika a sémantika) – také tématům řazeným dnes do epistemologie a filosofie myslí, tedy oblastem dosud zkoumaným především na poli historiografie novověké filosofie.

Jedním z impulsů pro tuto změnu akcentu byly nové poznatky z dějin středověké vědy a zvláště pak optiky, která ve středověku kromě fyziky světla zahrnovala také epistemologii a psychologii vnímání (D. C. Linberg). K. H. Tachau pak ve své slavné monografii *Vision and Certitude in the Age of Ockham* (1988) mj. dokazuje zásadní vliv optických textů na filosofy a theology 13. a 14. století.

Velkým přínosem pro studium středověké teorie poznání a kognitivní psychologie představuje aplikace některých postupů a akcentů analytické filosofie – důraz na pojmovou a argumentační analýzu, dějiny problémů, stylistickou jasnost (viz např. R. Pasnau a jeho monografie o středověké teorii poznání či D. Perler a jeho práce o středověkých teoriích intencionality). Pro témata zkoumaná v této práci je rovněž zásadní metodologický přístup některých finských historiků středověké filosofie (M. Yrjönsuuri, J. Toivanen), kteří při interpretaci středověkých textů pojednávají analytickým způsobem o tématech tradičně spjatých s fenomenologií (smyslovost a tělesnost, aktivita a spontaneita myslí, jednota vědomí). Neopomenutelný je rovněž důraz na editorskou a textologickou práci se středověkými rukopisy (zvl. u auriolovských badatelů – R. Friedman, W. Duba, C. Schabel). Předložená disertační práce čerpá z poznatků všech uvedených badatelů a badatelek a navazuje na výsledky jejich práce.

Co se týče obou zkoumaných autorů, v případě Petra Olivioho je dnes k dispozici edičně víceméně spolehlivý latinský text jeho hlavních děl. Zvláště v posledním desetiletí je pak Olivioho myšlení stále častěji předmětem pečlivé filosofické analýzy (viz zvl. publikace J. Toivanena). Co se týče Petra Auriola, stav výzkumu jeho myšlení je spíše v počátcích. Probíhá práce na moderní edici jeho komentáře k *Sentencím* (okruh badatelů kolem R. Friedmana), vydány dosud byly pouze menší části textu. Badatelé dodnes často užívají staré a textově nespolehlivé vydání Auriola z přelomu 16. a 17. století. Při zkoumání Auriolova myšlení proto přihlédnu ke středověkým rukopisům jeho děl a k práci připojuji pracovní edici jeho pojednání o světle.

Jelikož tato práce náleží k dějinám filosofie, její cíl je dvojitý: historický a filosofický. Z historického hlediska je cílem zrekonstruovat na základě ediční přípravy, překladu, četby a interpretace středověkých latinských textů dvě konkrétní teorie smyslového vnímání předložené Petrem Olivim a Petrem Auriolem. Jelikož tito autoři samozřejmě netvořili v intelektuálním vakuu, je třeba jejich teorie uvést do vztahu ke zdrojům jejich myšlení (augustinovská, aristotelská, optická tradice) a k textům jejich současníků (zvl. Roger Bacon a Jan Duns Scotus).

Z filosofického hlediska si práce klade za cíl ověřit plauzibilitu a argumentační sílu obou teoretických uchopení teze o esenciální aktivitě smyslů při vnímání. Je tedy třeba prozkoumat, co daní autoři vlastně tvrdí, když smyslům připisují aktivitu a jakými argumenty tuto tezi zdůvodňují. Dále jsou rekonstruována jejich pojetí mechanismu vzniku percepčního aktu a rozebrány strategie, jakým tyto teorie vysvětlují některé specifické fenomény týkající se smyslového vnímání (pozornost, smyslové klamy). Rovněž je analyzováno, jak se obě teorie vyrovnávají s námitkami ze strany proponentů pasivní teorie vnímání předpokládajících, že smysly hrají při vnímání roli pouhých pasivních recipientů účinků vnějších předmětů. Probrány jsou otázky, jakou roli má při vnímání kauzalita předmětu či pozornost a vůle, jak je determinován percepční obsah, zda aktivní teorie vnímání vede k reprezentacionalismu, jak se díky ní mění pojem poznání, atd. Rovněž jsou z historické perspektivy analyzovány některé klíčové pojmy současné filosofie mysli (např. intencionalita, pozornost, mentální obsah, mentální kauzalita, vědomí).

ZVOLENÉ METODY ZPRACOVÁNÍ

Z metodologického hlediska se tato práce pokouší nalézt střední cestu mezi dvěma póly historicko-filosofické práce – historizujícím přístupem (jemuž hrozí, že upadne do antikvářství a užívání dobového žargonu bez snahy o rozumný konceptuální překlad) a filosofickým přístupem (který může upadnout do anachronismu a apriorních variací nad tématy zmíněnými minulým autorem).

Výchozím předpokladem je, že institucionální praxe středověkých univerzit i řádových učilišť vedla středověké učence k silnému důrazu na argumentační praxi – filosofové tedy byli vystavováni určitým intelektuálním výzvám, kladli si otázky, v jejich řešení zastávali jisté pozice, které hájili určitými argumenty, v nichž užívali pečlivě definované pojmy. Jejich důraz na problémové a argumentační pojetí filosofie a pojmovou analýzu nám umožňuje jejich diskuse rekonstruovat a vyložit jako autonomní filosofický projekt – před rekonstruované teorie lze pak klást určité výzvy, ověřovat explanační úspěšnost těchto teorií a takto dodat historickému zkoumání jeho filosofický rozměr.

Na druhou stranu, při tomto zkoumání je třeba dbát na historicitu – tedy prostý fakt, že v průběhu času se mezi filosofy proměňují terminologie, zastávaná přesvědčení i důraz na problémy. Postoje hájené středověkými filosofy a argumenty, které pro ně užívali, nemůžeme proto automaticky a bez určité snahy o konceptuální překlad převést do současných diskusí. V čase se proměňuje důraz kladený na jednotlivé filosofické problémy, přesvědčivost argumentů (která není totožná s jeho formální správností) a přirozeně také význam filosofických pojmů.

Jako referenční rámec jednotlivých myšlenek historických postav v práci poslouží koncept *tradice*. Právě příslušnost k určité

intelektuální tradici ovlivňuje, na jaké problémy klade daný autor důraz, jaké argumenty považuje za přesvědčivé a dokonce i sémantiku termínů, které užívá. V práci jsou s ohledem na téma smyslového vnímání a zvolených autorů, zohledněny především tradice aristotelská, augustínovská a františkánská a rovněž tradice optických textů.

VÝSLEDKY S UVEDENÍM NOVÝCH POZNATKŮ

V práci je podrobně dokázáno, že Olivi i Auriol obhajují tezi o aktivitě smyslů při vnímání a smyslové vnímání pak chápou jako činnost. Olivi na této činnosti zdůrazňuje především její „směr“. Každý percepční akt předpokládá předchozí zaměření naší pozornosti (*aspectus*) na nějaký předmět. Když je pozornost zaměřena na vnější předmět a zachycena jím, smyslová mohutnost vytvoří svůj vlastní percepční akt. Zásadní roli pozornosti Olivi zdůvodňuje nejen odkazy na vnitřní zkušenost, ale i myšlenkovým experimentem „člověka před stvořením“ (který je variací na slavný Avicennův myšlenkový experiment „vznášejícího se člověka“). Samotné zaměřování pozornosti pak Olivi popisuje skrze reinterpretaci zrakových paprsků, které postulovali obhájci extramisní, především platónské tradice optiky.

Silný důraz na pozornost a pochopení smyslové mohutnosti jako výhradní účinné příčiny aktu vnímání vede k umenšení kauzální role vnějšího předmětu při vzniku vnímání. Předmět nemá roli účinné příčiny, ale pouze příčiny terminativní – tento Olivioho koncept je v práci vyložen jako ontologicky nezavazující typ účinné příčiny, který se podobá modernímu pochopení kauzality jako kontrafaktuální závislosti. I když předmět nevtiskuje mohutnosti svou formu, přesto determinuje obsah percepčního aktu, který mohutnost vytváří.

Auriol naopak klade důraz na *produkt* percepční činnosti. Podle Auriola jsou smyslové mohutnosti aktivní, jelikož nejen z našeho prostředí přijímají informaci, ale také ji aktivně zpracovávají a vytvářejí percepční obsah, resp. – slovy Auriola samotného – kladou vnější předmět do jevícího se bytí (*esse apparens*). V práci je podrobně doloženo, že Auriolův koncept *esse apparens* je rozvinutím skotistické inovace středověké teorie intencionality (resp. teorie struktury

kognitivního aktu) a aplikací Scotova pojmu objektivního bytí (*esse obiectivum*) na sféru smyslů.

Percepční obsah (neboli objektivní bytí vnímaného předmětu) je pak Auriolem chápán jako určitá relační vlastnost předmětu (aspekt, pod kterým se nám předmět jeví), zároveň však jako něco závislého na aktu (vznikl z aktu, jímž předmět uchopujeme, a přináší vnímání jeho vědomou fenomenální složku). Jak je v práci ukázáno, zdá se, že středověcí autoři v tomto duálním pochopení objektivního bytí nespatořovali rozpor; tento rozpor je zřejmě vnímán až na straně moderního čtenáře a pramení především z jeho intuice, že mezi světem a myslí je ostrá hranice.

Percepční obsah jakožto produkt percepční činnosti je pak hlavní složkou vnímání – abychom mohli mluvit o vnímání, je to, že se nám něco jeví a že to vědomě zakoušíme, důležitější než to, zda se reálná věc má právě tak, jak se nám jeví, či jakou entitou je realizován kognitivní akt. V práci je konečně rovněž rozebrán způsob, kterým lze Auriolovu nauku o vědomě zakoušeném percepčním obsahu aplikovat na problematiku vysvětlení smyslových klamů či role vědomí či uvědomování při poznání (fenomén selektivní pozornosti či dispozičního poznání).

V závěru práce je doloženo, že aktivní teorie vnímání nevedou nutně k reprezentacionalismu – jak Olivi, tak Auriol jsou schopni svou teorii účinně imunizovat vůči výtce, že přímým předmětem našeho vnímání by byly nějaké vnitřní reprezentace. Také je poukázáno na to, že aktivní teorie vnímání ve středověké filosofii vedly k revizi aristotelského konceptu poznání – poznání není definováno kvazi-metafyzicky jako intencionální změna vyvolaná v mohutnosti recepcí formy vnějšího předmětu, ale spíše kvazi-fenomenologicky: poznání je vědomá činnost, kterou provádějí živé bytosti a kterou provází zaměření pozornosti či fakt, že se nám něco jeví.

VÝZNAM PRÁCE PRO DALŠÍ ROZVOJ OBORU

Význam této práce se odvíjí od toho, zda považujeme jednak zkoumání dějin filosofie za legitimní filosofický podnik, jednak četbu starých textů pomocí nových metod za žádoucí způsob interpretace. Pokud ano, potom lze říci, že práce má určitý přínos především pro tuzemské studium středověké filosofie – jako jedna z mála prací v českém prostředí zkoumá teorii vnímání a poznání ve scholastické filosofii; do českého prostředí také uvádí filosofické myšlení Petra Olivioho a Petra Auriola a rovněž středověkou tradici optiky.

Ve světovém měřítku je význam práce samozřejmě o poznání menší, jelikož studium Olivioho i Auriola zde má již určitou tradici. Přesto se však jedná patrně o první monografické srovnání Olivioho a Auriolovy teorie vnímání. Mezi témata, která ve světové literatuře dosud nebyla rozebrána a která lze proto považovat za originální přínos práce, lze počítat následující: především podrobnou obhajobu teze, že Olivi měl ambice předložit vlastní optický projekt založený spíše na extramisi než na intromisi; výklad Auriolovy teorie *species* (opřený o dosud nezohledněný materiál), podle které je *species* či podobnost věci v určitém ohledu totožná s kognitivním aktem; jakož i pokus o vstřícnou interpretaci jeho nauky o *esse apparens*.¹ Určitým příspěvkem k poznání Auriolova díla je rovněž pracovní edice jeho pojednání o světle, která je připojena k disertaci a která byla provedena na základě kolace čtyř rukopisů a renesančního vydání.

¹ V případě Auriola byly některé dílčí poznatky publikovány v časopise *American Catholic Philosophical Quarterly* a dočkaly se ohlasu v hesle Peter Auriol v *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY (VÝBĚR)

Primární literatura: rukopisy

Florence, Biblioteca nazionale centrale, MS Conv. Soppr. A.3.120.

Padova, Biblioteca Antoniana, MS 161.

Vatikán, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Borgh. 123.

Primární literatura: edice

ALHACEN. De aspectibus, I–III. In: SMITH, A. M. *Alhacen's Theory of Visual Perception*. 2 sv. Philadelphia: American Philosophical Society, 2001, sv. 1, s. 1–337.

JAN DUNS SCOTUS. *Ordinatio. Opera omnia, tom. I–XIV*. Ed. Commissio Scotistica. Città del Vaticano, 1950–2011.

PETR AURIOL. *Commentariorum in primum librum Sententiarum pars prima et secunda*. Roma: Vaticana, 1596.

PETR AURIOL. *Commentariorum in secundum, tertium, et quartum Sententiarum*. Roma: Aloysius Zanetti, 1605.

PETR AURIOL. *Electronic Scriptum*. Ed. R. L. Friedman; L. O. Nielsen; C. Schabel. Dostupné z WWW:
<<http://www.peterauriol.net/editions/electronicscriptum/>>.

PETR AURIOL. *Quodlibeta sexdecim*. Roma: Aloysius Zanetti, 1605.

PETR AURIOL. *Scriptum super primum Sententiarum*. Ed. E. M. Buytaert. 2 sv. St. Bonaventure, NY: The Franciscan Institute, 1952–56.

PETR OLIVI. *Quaestiones in secundum librum Sententiarum*. Ed. B. Jansen. 3 sv. Quaracchi: Collegium S. Bonaventurae, 1922–26.

PETR OLIVI. *Quodlibeta quinque*. Ed. S. Defraia. Grottaferrata: Collegium S. Bonaventurae, 2002.

ROGER BACON. De multiplicatione specierum. Ed. D. C. Lindberg. In: LINDBERG, D. C. *Roger Bacon's Philosophy of Nature*. Oxford: Clarendon Press, 1983, s. 1–268; 343–362.

ROGER BACON. Perspectiva. Ed. D. C. Lindberg. In: LINDBERG, D. C. *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 1–338.

Sekundární literatura: monografie a sborníky

BURR, D. *The Persecution of Peter Olivi*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1976.

CRANE, T. *Elements of Mind. An Introduction to the Philosophy of Mind*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

CROSS, R. *Duns Scotus's Theory of Cognition*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

FRIEDMAN, R. L. *Intellectual Traditions at the Medieval University. The Use of Philosophical Psychology in Trinitarian Theology among the Franciscans and Dominicans, 1250–1350*. 2 sv. Leiden – Boston: Brill, 2013.

HASSE, D. N. *Avicenna's De Anima in the Latin West: The Formation of a Peripatetic Philosophy of the Soul, 1160–1300*. London: The Warburg Institute, 2000.

KNUUTTILA, S.; KÄRKKÄINEN, P. (eds.). *Theories of Perception in Medieval and Early Modern Philosophy*. Dordrecht: Springer, 2008.

KOBUSCH, T. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Praha: OIKOYMENH, 2013. Přel. M. Pokorný.

LINDBERG, D. C. *Theories of Vision from al-Kindi to Kepler*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.

MARVAN, T.; POLÁK, M. *Vědomí a jeho teorie*. Praha: Pavel Mervart, 2015.

PASNAU, R. *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

PERLER, D. (ed.). *Ancient and Medieval Theories of Intentionality*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 2001.

- SILVA, J. F.; YRJÖNSUURI, M. (eds.). *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy*. Dordrecht: Springer, 2014.
- SPRUIT, L. *Species Intelligibilis*. 2 sv. Leiden: Brill, 1994–1995.
- TACHAU, K. H. *Vision and Certitude in the Age of Ockham. Optics, Epistemology and the Foundations of Semantics, 1250 – 1345*. Leiden: Brill, 1988.
- TOIVANEN, J. *Perception and the Internal Senses: Peter of John Olivi on the Cognitive Functions of the Sensitive Soul*, Leiden: Brill, 2013.

Sekundární literatura: studie

- FRIEDMAN, R. L. Act, Species, and Appearance. Peter Auriol on Intellectual Cognition and Consciousness. In: KLIMA, G. (ed.). *Intentionality, Cognition, and Mental Representation in Medieval Philosophy*. New York: Fordham University Press, 2015, s. 141–165.
- PERLER, D. What am I thinking about? John Duns Scotus and Peter Aureol on Intentional Objects. *Vivarium*. 1994, roč. 32, č. 1, s. 72–89.
- SILVA, J. F.; TOIVANEN, J. The Active Nature of the Soul in Sense Perception: Robert Kilwardby and Peter Olivi. *Vivarium*. 2011, roč. 48, č. 3–4, s. 245–278.
- SMITH, A. M. Getting the Big Picture in Perspectivist Optics. *Isis*. 1982, roč. 72, č. 4, s. 568–89.
- TACHAU, K. H. Some Aspects of the Notion of Intentional Existence at Paris, 1250–1320. In: EBBESEN, S.; FRIEDMAN, R. L. (eds.). *Medieval Analyses in Language and Cognition*, Copenhagen: Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, 1999, s. 331–53.

Studie publikované v odborných časopisech

- LIČKA, L. Perception and Objective Being: Peter Auriol on Perceptual Acts and their Objects. *American Catholic Philosophical Quarterly*. 2016, roč. 90, č. 1, s. 49–76.
- LIČKA, L. „Esse apparens“ a jeho role v Auriolově výkladu smyslového vnímání. *Filosofický časopis*. 2014, roč. 62, č. 4, s. 539–557.
- LIČKA, L. Supozice mentálního termínu podle Viléma Ockhama. *Studia Neoaristotelica*. 2012, roč. 9, č. 3, s. 20–62.

Kapitoly v kolektivních monografiích

- LIČKA, L. Centrum a periferie v historiografii filosofie: Petr Olivi a středověká nauka o duši. In: OLECH, A.; OTISK, M. (eds.). *Filosofie v provincii / Filozofia na prowincji*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016, s. 104–119.
- LIČKA, L. Co je člověk? Petr Auriol a role kognitivní psychologie ve středověké definici člověka. In: HERŮFEK, J. (ed.). *Pojetí důstojnosti člověka od antiky po současnost*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2015, s. 55–78.

Účast na konferencích: zahraniční

- LIČKA, L. „Peter Auriol and his Predecessors on the Identity of Species with Cognitive Act“. Mezinárodní workshop *Peter Auriol and his Vicinity* (Institute of Philosophy, KU Leuven). Lovaň, 3.–4. 6. 2016.
- LIČKA, L. „Čtyři, nebo pět příčin? Petr Olivi o terminativní kauzalitě“. *Genetyczna i Historyczna Metoda jako Hermeneutyka Historii filozofii* (Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie). Bukowina Tatrzańska, 20.–21. 6. 2016.

LIČKA, L. „Petr Olivi: okrajový přístup ve středověké nauce o duši?“. *Filozof na prowincji: Rola elit intelektualnych w środowiskach lokalnych* (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie). Lubliniec, 9.–10. 10. 2015.

Účast na konferencích: tuzemské s mezinárodní účastí

LIČKA, L. „Unity and Diversity in Medieval Psychology“. Mezinárodní konference *Unity and diversity of medieval (Central) Europe* (KHI FF UP). Olomouc, 31. 3.–2. 4. 2016.

LIČKA, L. „Peter Auriol on Categories, Relations, and Cognition“. *Workshop on the History of Scholastic Logic* (Filosofický ústav AV ČR). Praha, 30. 5. 2015.

LIČKA, L. „Definice člověka ve středověké filosofii a role kognitivní psychologie (na příkladu Petra Auriola)“. *Pojetí důstojnosti člověka mezi antikou a novověkem* (KFI FF OU). Ostrava, 12. 6. 2014.

Účast na konferencích: tuzemské ostatní

LIČKA, L. „*Causa terminativa*: pátý typ příčiny?“. Odborné kolokvium *Aristotelés a příčiny* (Filosofický ústav AV ČR). Praha, 6. 5. 2016.

LIČKA, L. „Je optika nemorální? Petr Olivi o povaze smyslového vnímání“. Odborné kolokvium *Středověký člověk: poznání a svět* (FF OU). Ostrava, 12. 9. 2014.

LIČKA, L. „Boží ideje a aristotelská nauka o duši: Jan Duns Scotus a Petr Auriol“. Odborná konference *Logos kai Theos* (KFI FF OU). Ostrava, 1. 9. 2014.

LIČKA, L. „Arabská optika a středověká filosofie“. Studentská vědecká konference *Paralely vědy a filozofie* (KFI FF MU). Brno, 22. 5. 2014.

OSTRAVSKÁ
UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

2016